

Stará vápenice – „Havilkova pec“

Na severním okraji obce Lažánky, v její bezprostřední blízkosti, se nachází významný krajinný prvek U staré vápenky. Toto malebné zákoutí při cestě do Maršovského údolí je unikátní lokalitou a cenným svědkem historie těžby vápence, která dala vznik místně proslavenému řemeslu vápenickému. Díky němu si obec vysloužila přízvisko „Vápenné Lažánky“, pod kterým byla známa na celém území Jižní Moravy od Znojma až po Poličku. Geologický popis říká, že jde o část náhorní plošiny o nadmořské výšce 410 – 430m n.m., mírně skloněné k severu, tvořené spodnodevonskými vápenci; reliéf je narušen třemi až 15m hlubokými jámovými lomy, v současnosti již opuštěnými.

Vápenec se zde těžil od samého středověku a počátek vesnice tvořily dle místního podání chalupy uhlířů a vápeníků. Je nesporné, že vápenec byl nezbytnou surovinou pro tavbu železné rudy, která se těžila od 16.století v okolí obce a zpracovávala v osadě Šmelcovna. Stejně tak později část vápna sloužila při výrobě cukru v cukrovarech pod hradem Veveří, v Rosicích a v Předklášteří, ale věhlas vápenným Lažánkám přineslo vápno pálené ke stavebním účelům a k líčení. Podle místní tradice se tu prý pátilo vápno od roku 1711, dokonce se objevuje zmínka, že lažánecké vápno bylo použito při stavbě hradu Veveří. První podložená zpráva o vápenicích z Lažánek pochází až z roku 1802, z doby napoleonských válek (zmínka, že „vápeníci z Lažánek pro samé přípřeže vojenské nemohou pálit“). Poptávka po vápně vzrůstala v době, když se po zničujících požárech začaly nahrazovat dřevěné stavby zděnými. Těžební vápencová oblast byla v severní části obce a okolí, v trati zvané Tábory.

První tzv. „zemní vápenky“ na domácí pálení byly malé pece částečně zapuštěné do země (do hloubky cca 2m) a sloužily na tzv. „fůrovou výrobu vápna“. Po obvodu se do kruhu navrstvil štípaný vápenec, dutý střed fungující jako topeniště se vyplnil dřívím (později se ke dřevu přidávalo černé uhlí) a po vypálení a zchladnutí se rozebraly vypálené kameny na kusové vápno. Výtěžnost byla 50%: z cca 50q štípaného vápence se v peci získalo cca 25q páleného vápna, což byly 2 fůry koňského povozu. V rolnicky hospodařících rodinách šlo jen o jakousi vedlejší výrobu přidruženou. Z jednorázového pálení byla jedna fůra určená na prodej a druhá se ukládala do sudů do zásoby.

Vápno bylo tehdy žádané nejenom jako surovina stavební, ale též k dezinfekci a líčení obytných i hospodářských stavení (v každé domácnosti se líčovalo i několikrát do roka, a to od chlévů až po sklepy). Dobře vypálené vápno z modrého lažáneckého vápence bylo pro svou bezkonkurenční kvalitu proslulé po blízkém i dalekém okolí; obzvlášť se hodnotila tzv. „navářčivost“ (při hašení vápno nabylo na objemu, získalo soudržnost a hladkou, jednolitou, jakoby mastnou konzistenci – cenné vlastnosti na líčení i pro stavební účely). Při domácí malovýrobě byli zapojeni všichni členové rodiny včetně dětí; školáci museli časně ráno před vyučováním pomáhat rozebírat vypálenou vsádku a nakládat ještě teplé kusy vápna na fůru. Vápeníci tehdy byli jedinými producenty, kteří rozváželi svoje zboží koňskými potahy, byli posledními mohykány formanské slávy a jejich zásluhou ještě ve 20.století přežívaly staré zájezdní hospody. V době zvýšené poptávky vznikla za vesnicí, v lokalitě Kosová, kolonie 12 malých vápenek, kde se pátilo celoročně. Za temných nocí pak odtud svítily do červena rozpálené kopule vápenic daleko do kraje.

Do poloviny 30.let minulého století zde bylo vápenictví dobrým živobytím, ale po roce 1928 nárůst konkurence, začátek zbrojení a nástup nezaměstnanosti měly neblahý dopad i na odbyt proslulého lažáneckého vápna. Nebyly vzácné případy, kdy se obchodník s vápnem po třídní štaci vrátil domů s plným nákladem. Tehdy mnoho malých pecí nadobro vyhaslo.

Kromě velkého množství malých domácích vápenic byly v první čtvrtině minulého století v Lažánkách provozovány také 4 velké pece šachtové vytápěné uhlím, jejichž majitelé trvale zaměstnávali 10 až 12 dělníků. Nejstarší šachtovou vápenku, vzhledu hranaté věže, zbudoval na Kosové již v roce 1894 pan Jindřich Orator. Při vyšší produkci šachtových pecí přestaly k rozvozu a prodeji vápna postačovat koňské povozy a dochází k jejich postupnému vytlačování nákladní automobilovou dopravou (v roce 1927 lažánečtí vápeníci vlastnili 3 nákladní auta, v roce 1950 to bylo už 14 nákladních aut). Po úpadku malých konkurence neschopných vápeníků se několik prozíravých podnikavců sdružilo a založilo společnost Svépomocné družstvo, které zahájilo těžbu kamene v lokalitě Tábor a jeho zpracování v nově postavené výkonné peci (s denní produkcí 200q vápna) vytápěné vysoce výhřevným koksem.

Po znárodnění v roce 1948 zůstaly v provozu pouze 2 vápenice: zmíněná Družstevní svépomocná (zaměstnávala 14 dělníků) a vápenice Sova a spol. (s 13 zaměstnanci) s celkovou produkcí 400q kvalitního kusového vápna denně. Přes potlačování soukromého podnikání bylo ještě v roce 1950 v Lažánkách evidováno 18 obchodníků s vápnem, provozujících samostatnou živnost. Poslední 2 vápenky se pod národní správou (nejdříve vedeny Maloměřickou cementárnu, později Průmyslovým podnikem Tišnov) udržely do roku 1970, kdy musela klasická a dražší lažánecká výroba ustoupit modernějšímu provozu Čebínské vápenky. Tam byla poprvé použita převratná vysoce produktivní technologie spalování ve fluidní peci a svou roli ve výběru sehrála také dostupnost železniční dopravy.

Tak rokem 1970 skončilo v Lažánkách proslulé vápenické řemeslo, které zde živilo několik generací a které díky přírodnímu bohatství kvalitního modrého kamene a samozřejmě zásluhou zručnosti místních občanů bylo dovedeno k mistrovské dokonalosti. Všechny původní vápenice byly po zastavení činnosti postupně bourány a dnes zašlou slávu lažáneckých vápeníků připomínají pouze poměrně zachovalé zbytky poslední Družstevní svépomocné pece v Táboře (lokality současně provozovaného kamenolomu) a zděné torzo kruhové Havílkovy pece v Chrástkách.

Asi 60m vpravo za kruhovou pecí roste soliterní strom jeřáb břek (*Sorbus torminalis*), který byl v roce 2006 vyhlášen památným stromem.